

ADATOK VILONYA REFORMÁTUS TEMPLOMÁNAK KÖZÉPKORI TEMETŐJÉRŐL

Papp Attila – Balatincz Anna

Laczkó Dezső Múzeum

Vilonya, bár a fő közlekedési utakhoz igen közel helyezkedik el, mégis kiesik az ismert és „látható” települések sorából, hasonlóan a 8-as főút mellett elhelyezkedő, de a jól látható és látványos épületeivel ismertté váló Hajmáskér „árnyékában” megbújó, ám annál jelentősebb történelmű Sóly faluhoz. Maga a mikrorégió, melyben Vilonya jelentősége komoly, egy jól körülhatárolható településcsoport Veszprémtől keleti irányban. A kutatási körzet javarészt megegyezik a Hajmáskér-Sólyi Református Társegyházközség területével, mely Hajmáskér, Sóly, Vilonya, Királyszentistván és Öskü falvakat foglalja magába. Emellett Litér falu helyezhető ebbe a lehatárolható és egy kutatási egységként kezelhető mikrorégióba, melyet északról a Bakonyalja lejtői, nyugatról Veszprém városa és a mára hozzácsatolt Gyulafirátót és Kádárta települések, délről Berhida, Papkeszi és Balatonkenese vonzáskörzete, keletről pedig Várpalota vidéke határol. A természetes lehatárolást követi a katonai területek kialakítása is, mely alapjaiban megszabja a mára kialakult település- és úthálózatot, és teszi egy szűk egységként vizsgálhatóvá ezeket a településeket. 1999-től Bikádi László Károly református lelkész szervezőmunkája következményeképp elindult egy gyakorlati lépésekkel, kézzelfogható eredményekkel teli folyamat, mely mára Sólyt egy viszonylag jól ismert, az átlagnál jobban kutatott településsé kezdi emelni. Kiemelt történeti értékű temploma a pusztulás, leromlás helyett az Europa Nostra-díjra felterjeszhető műemléki felújítás állapotába került. Ennek a javarészt civil oldalról futó projektnek a szerves folytatása lehet a teljes mikrorégióra kiterjesztett kutatás, melynek fókuszában a középkori faluhálózat pontosítása és a középkori egyházak néhol azonosítása, néhol pedig – meglévő épületekről beszélve – alapos kutatása áll. Az egyházközség területén ily módon megtapasztal-

ható kezdeményezőkézség és szervezethezesség megadja az alapot ahhoz, hogy a múzeum, az egyházi szervezetek és a civil szféra múzeumbaráta képviselői – azaz az LDM közösségi régészeti programjában résztvevő fémkeresős önkéntesek és helytörténészek – közös munkájával jelentős eredményeket érhessünk el a közeljövőben. Külön értéket ad ennek a munkának, hogy a 2023-ban esedékes Európa Kulturális Fővárosa rendezvénysorozatához Veszprém városa mint az EKF-társág fókuszpontja új látványosságokat, programokat, bemutatható értékeket kaphat egy Veszprém agglomerációjaként értelmezhető kistérségből.

A középkorban Vilonya a fehérvári káptalan birtokaként ékelődik a veszprémi káptalan birtokai közé. 1481-ben Wynyola néven szerepel peres ügyben fennmaradt okiratban.¹ Templomáról először 1506-ból találni adatot egy II. Ulászló által kibocsátott oklevélben.² 1522-ből található róla még mint működő plébániáról fennmaradt, jelzésértékű forrás – jelezve itt is, hogy a forrásadataink a felmérhe-

¹ DL 102619, szövegének átírata: „Veszprém megye jelenti. Az Esegwar-i György panasza tárgyában tanuvallatásra kiküldött szolgabíró a kihallgatott meageyi tanuk vallomásaiból megállapította, hogy a fehérvári káptalan Wynyola nevű possessiójának /Veszprém m./ bírāja: Sary Bálint és esküdtje Vitalis a panaszos Byleghe-i jobbágynak: Nagh Lukácsnak és Byro Tamásnak egy lovát „absque cuiusvis iuris ordine” zár alá vette; egyben felszólította a káptalant a ló visszaadására; Miután azonban kitünt, hogy a lovat Lőrinc herceg Ewskew possessióban lakó Adorján nevű jobbágya árestálta és a per tárgyalására kitűzött terminuson a nevezett Wynyola-i bíró és esküdt és a fehérvári káptalan officialisa nem jelentek meg, őket a megye a szokás szerint megbírságolja.”

² Békefi 1907, 86. „ad fideiussoriam cautionem plebanorum de Wynyola et Zenthyswan”.

tetlenül nagy, cca. 98%-os pusztulás utáni maradványállományból szemezgethetőek csak –, ahol a veszprémi székesegyház Szent László oltárának tett adományt Bucsó Simon,³ mégpedig András alesperes és Benedek vilonyai plébános tanúsítása alatt (EEMHK I. 1902, 75). 1542-ben Vinyola néven jelenik meg a székesfehérvári konvent birtokfelsorolásában (Rupp 1870, 223). 1543-ban, Fehérvér eleste után a palotai vár tartozékai közé kerül, ekkortól a Podmaniczky család fennhatósága alá esik (Temesváry 1974, 5). 1549-ben Veszprém vármegye rovásadó összeírása alapján már a korszakban hírhedten nagy vagyont összegyűjtő Podmaniczky Ráfael személyi birtoka Duardral egyetemben (Lukinich 1942, 9). A hódoltság alatt válik református anyaegházzá Vilonya Kanizsai Pálfi János püspök egyházszervezői tevékenysége nyomán; a templom első prédikátora 1629-ben Székely Péter (Thury 1908, 235). 1834-ben Oláh János tudósít először a település középkori örökségéről búbjáros című tanulmányában (Oláh 1834), melyet szokás szerint Fényes Elek majdnem szó szerint átvesz (Papp 2019, 6). Innen terjed el a „görög barátok klastroma”-ként történő említés.⁴ 1862-ben Rómer Flóris is felhasználja ezt úti jegyzetei elkészítésekor, Pesty Frigyesnél pedig 1864-ben templom körüli és templomban lévő kriptákról tesz említést (Kustár – Vukov 2018, 4-5). Békefi Remig 1907-ben jegyzi le a paplak 1481-es renoválásának dátumát (Békefi 1907, 86) az 1481 REN feliratú köve alapján, majd ugyanebben a gyűjtésben Rhé Gyula a településnév római eredetét feltételező hagyományról tudósít.⁵ Koppány Tibor említ egy 1499-es oklevelet, mely a paplakról ad írott adatot, és végigvezeti az 1721

utáni újjáépítés folyamatát (Koppány 1993, 125), a híres kazettás mennyezetről és festett bútorzatról, valamint a templom újkori történetéről pedig Temesváry Kálmán ír részletesen 1974-ben megjelent helytörténeti munkájában (Temesváry 1974, 4–12).

A templomkertben, a templom északi oldalán nagyobb területen vezetett régészeti feltárást Pintér László 2012-ben.

I. ábra: Pintér László ásatása, 2012.
Fotó: Beke G. László

Rövid jelentéséből⁶ kiderül, hogy a cinterem temetkezései a templom északi oldalán 120 cm mélység alatt voltak megtalálhatóak a kora újkorból, az ez alatti közvetlen réteg hordozta a vegyesházi időszakban eltemetettek sírjait. Érdekes jelenség az Árpád-kori templomnál a korszakos sírok hiánya, ami a környéken tendenciózus jelenségnek tűnik. A soros temetkezéseknek a környéken viszonylag sokáig történő használatáról Pátkai Ádám Sándor kollégánk készülő tanulmánya ad majd részletesebb információkat.⁷ Jelentős adalék még az ásatási jelentésből, hogy a templom északi falán, a később hozzáépített sekrestye alapozása fölött fellelték az eredeti, a jelentésben XIII. századra datált vakolatot, melyen a templom külső freskózatának nyomaira sikerült bukkanni. A kékesfekete csíkok és vörös festéknyomok a külső freskókon megszokott keretezés

³ EEMHK I. 1902, 75. „Simon Bwcho (jobbagio de Berenhyda)”

⁴ Idézett szövegrész: „...Nevezetes ebben (t.i.a faluban) a' Prédikatori ház. Ennek keleti tsuttsában van egy faragott kő, mely arról tudósítja a' szemlélőt, hogy az épület a' 14-dik században készült. Az itt lakó népnek szájából hallani, hogy ez valamikor Görög Barát klastrom volt...”

⁵ Rhé 1907, 26. idézett szövegrész: „Vilonyát illetőleg többször hallottam e vidéken említeni, hogy nevét «V i l l a - n o v a» elferdítéséből nyerte, s ha e hitnek kézzelfogható bizonyítéka nincs is, mint e helyet római eredetűnek tartó szájhagyományt érdemesnek tartottam feljegyezni.”

⁶ Laczkó Dezső Múzeum adattára Itsz: 20 152 – 2018. Az ásatás anyaga még feldolgozatlan, még nem publikált. A jelentésen kívül Pintér László szíves szóbeli közléseire tudunk támaszkodni a templom északi oldalának adataival kapcsolatban.

⁷ Ezúton is köszönjük Pátkai Ádám Sándornak, hogy zirci ásatásának anyagát – Laczkó Dezső Múzeum adattára Itsz: 1728/2020 –, valamint az ezt követő gyűjtésének észrevételeit megosztotta velünk.

részei lehettek. Ezek a környéken igen kis számban megmaradt freskókincsek⁸ vilonyai meglétének bizonyítékai, a templom középkori falszakaszainak külső és belső kutatása így egyaránt indokolt.⁹

⁸A megyében Lovason, Alsóörsön, Sáskán és Inotán volt turisztikailag is értékelhető freskómaradék, újabban előkerültként pedig Mordovin Maxim bakonyszentjakabi ásatásából ismerünk freskótöréseket, melyek restaurálása és a lelőhely további kutatása tárhat a nagyközönség elé. Legújabbként a már példaként említett Sóly templomában állított helyre Répássy Viktor restaurátor egy nagyobb felületet az eredeti festésből, erről a szakmai publikációk megjelenéséig bővebben itt: <https://www.muemlekem.hu/magazin/solyi-templom-falkepek-felujitas>

⁹A középkori külső templomfestés jellemző alakja Szent Kristóf déli falon lévő megléte valószínűsíthető, vizsgálata indokolt. A Balaton-felvidéken mindkét olyan templomon megtalálható, ahol a déli falon a freskózat valamilyen szinten megmaradt (Keszthely, Alsóörs), valamint az ilyen információkat hordozó, Hajmáskérrel 1747-ből fennmaradt tanúvallomási jegyzőkönyvben is egyértelműen beazonosítható. Köblös 2011, 185. A vonatkozó szövegrész: „...a másik magasabb, kinek vállán egy gyermek ülni iratik...”

2. ábra: Rezgőtű viseleti helyzetben kiemelve, restaurálás előtt.
Vilonya, Pintér László ásatása, 2012.
Fotó: Egervári Márta

2020 augusztusában egy kopjafás emlékművet készítettett a gyülekezet, melynek 80 centiméter mély betonalapozásához ástak ki alapgyökeret (3. ábra). Ezzel az ismert mélységű temetkezések szintjét nem érték el, viszont a kis méretű bolygatással arányaiban nagy mennyiségű lelet került mégis felszínre. A leletek tükrében megállapítható, hogy a kora újkori sírokkal a cinterem temetkezéseinek hódoltság előtti korszakát bolygatták meg.

3. ábra: Az emlékmű alapozási gödre

4. ábra: Vilonya, vasszegek

jelentős mennyiségű kerámiát, ruhakapcsot, gyűrűt és a vegyesházi uralkodók korszakát szinte teljesen lefedő érmeanyagot tartalmazott.

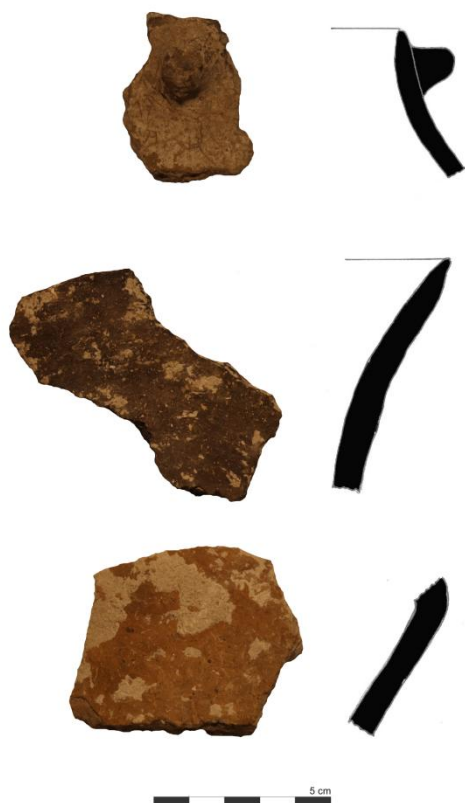
A kerámia két korszakról is árulkodott: az érett középkorból származó edénytöredékek (5. ábra) mellett egy, a templom építésével már egykor bolygatott, eddig ismeretlen lengyeli kultúrák lelőhely létét is felfedték. Regenye Judit meghatározása alapján a töredékek a lengyeli kultúra klasszikus fázisába tartoznak (6. ábra). Erre utal a közvetlenül perem alá rakott kerek, hegyesedő bütyök elhelyezése és formája, valamint az enyhén befelé húzott edényoldal. A Séd mentén Veszprémtől keleti irányban a lengyeli kultúrának kevés lelőhelye volt eddig ismert, a most felfedezett Vilonya mellett még Sóly, Papkeszi és Berhida területeiről van adatunk ebből a korszakból.¹⁰

A 80x80-as alapgödör többszörösen bolygatott földje legalább öt személy maradványaihoz köthető szórvány embercsontot, négyzetes átmetszetű kovácsolt vasszegeket (4. ábra),

¹⁰ Hálás köszönet Regenye Juditnak a korszakos kerámia pontos meghatározásáért és értelmezéséért.

5. ábra: Vilonya, középkori kerámia

6. ábra: Vilonya, neolitikus kerámia

A fémanyagból származó szőlőfürtös ruhakapocs széles körben elterjedt típus, párhuzama-
it megtalálhatjuk Balatonszárszó, Kis-erdei-
dűlő lelőhelyen (Hege 2018, 258), valamint
Balatonszabadi–Pusztatorony lelőhely 24-es
sírjában (Magyar 2006, 185), de szintúgy fellel-
hető Dabas középkori templomának temető-
jében (Rácz 2014, 256) vagy Rhé Gyula 1929–
1931 között a veszprémi Szent Miklós-
templom területén folytatott ásatásának anya-
gában (Rainer 2000, 52).

7. ábra: Vilonya, ruhakapocs

Mindegyik esetben sírmellékletként, az elteme-
tett viselete részeként lett értelmezve. A kes-
kenyedő aljú bronz pántgyűrű feje
négyosztatú, a két átellenes téglalap alakú felü-
let csiszolással mélyített.

8. ábra: Vilonya, pántgyűrű

A gödörből egy trapéz alakú vaslemeztöredék
és több sérült, összenyomódott és már be-
azonosíthatatlan ezüst érmetöredék mellett öt
jó állapotú érme is előkerült. Négy közülük
hazai verésű, ebből kettő Zsigmond-parvus,¹¹

9. ábra: Vilonya, két Zsigmond-parvus
egy Mátyás-obulus¹²

10. ábra: Vilonya, Mátyás-obulus

¹¹ Katalógusszám: H 580 és H 582¹² Katalógusszám: H 729

és egy II. Ulászló-denár.¹³

11. ábra: Vilonya, II. Ulászló-denár

Az ötödik érme öttingeni veret, XVI. (Gazdag) Henrik pfennigje.¹⁴

12. ábra: Vilonya, XVI. Henrik-pfennig

A templomkert műszeres vizsgálatával két, a 2012-es ásatásnál meddőben maradt fémtárgy is előkerült, ezzel is ismételten igazolva a régészeti munka közben alkalmazott fémkereső hasznosságát. Ebben az a szerencsés körülmény játszott a kezünkre, hogy a 2012-ben az ásatáson dolgozó helyi önkéntesek (Kardos Sándor presbiter vezetésével) a kerítőfalon belül tartották a kitermelt földet, így az vizsgálható maradt. Az egyik így előkerült tárgy egy türkizberakású fejjel rendelkező, kisméretű huzalgűrű, amely a 2012-ben feltárt kislánysír mellélete lehetett.

13. ábra: Vilonya, pántgyűrű

¹³ Katalógusszám: H 820

¹⁴ Alsó-Bajorország uralkodójaként IV. Henriként is szerepel. Katalógusszám: Wittelsbach 3434

A másik egy nürnbergi könyvcsat. A legtöbb darabbal szemben ez egy díszesebb példány, három oldalán sraffozott kerettel szépen megformált minuszkuláris „m” betűvel, a Maria rövidítéseként. A nürnbergi csatok a XV-XVI. században ipari mennyiségben terjedtek Európa egész területén: gyakorlatilag tömegtermékeknek számítanak, amelyek préselt lemezekben érkeznek mint alapanyag, majd a helyszínen kerülnek kötéstáblákra. A két jellemző fajta a növénymintás és a betűmintás, melyek közül a legtöbbön nem értelmezhető felirat, hanem csak a feliratot imitáló minta található (Ujhelyi 2015, 185). A vilonyai darab egyértelmű és jól kidolgozott betűje és minőségi kialakítású kerete, valamint anyagvastagsága és mérete okán egy értékeesebb könyv kötésének része lehetett. A csatpárból ez az akasztós fél, amit magára a könyvtáblára rögzítettek eredetileg.¹⁵

14. ábra: Vilonya, könyvveret

Összegzőként kijelenthető, hogy a templom temetkezései az Anjou-kor végétől a hódolt-ságig, majd a kora újkorban kerülnek a cinterembe. Az Árpád-kori temetkezések pontos detektálása még várat magára. A nagyon kis felületen vett mintából előkerülő, arányaiban nagy mennyiségű lelet analóg a veszprémi Szent Miklós templom anyagával, és illeszkedik a környék módosabb településeinek sorából előkerült anyaghoz. A cinterem déli oldalának, valamint a templom kerítőfalának feltárásával jelentős leletanyaggal és több korszakra vonatkozó információkkal gyarapodhat a régió

¹⁵ Itt fejeznénk ki köszönetünket Kaszás Zsoltnak, a múzeum Utak Mentén névre keresztelt közösségi régészeti programja önkéntesének, hogy fémkereső műszeres vizsgálattal segítségünkre volt, és a kis felülethez viszonyítottan jelentős mennyiségű fémleletet így hiánytalanul begyűjthettük.

történelmi adatbázisa. A templom falkutatása a freskózat maradványait hozhatja felszínre, hasonlóképpen a sólyi példához – e téren a templom megmaradt, középkori része releváns. Az elkezdődő kutatásban¹⁶ egy egységként kell kezelni a középkori eredetű paplakot és kertjét, a kutakat elfedő jelenlegi parkolót, és a fallal kerített templomkertet.

IRODALOM

Békefi R. (1907): A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei III. kötet, Első rész, III. szakasz: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest
 Bél M. (1989): Veszprém vármegye leírása – A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 6. Szerk. Kredics L. Veszprém
 Csánki D. (1897): Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 3. Budapest
 EEMHK I. (1902): Bunyitay V. – Rapaics R. – Karácsonyi J. (szerk.): Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából I. kötet. Budapest
 Entz G. – Gerő L. (1958): A Balaton környék műemlékei. Budapest
 Fényes E. (1851): Magyarország geographiai szótára 3. Pest
 Genthon I. (1959): Magyarország művészeti emlékei 1. Dunántúl. Budapest
 Hege F. (2018): A középkori Szárszó falu viselete a Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő lelőhelyen feltárt temető- és településrészlet alapján. In: Ringer I. (szerk.) Fiatal Középkorosi Régészek VIII. Konferenciájának Tanulmánykötete. Sátorlajújhely, 247–265.
 Koppány T. (1963): A Balaton-Felvidék román kori templomai. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1. 81–114.
 Koppány T. (1993): A Balaton környékének műemlékei – Művészettörténet – műemlékvédelem 3. Budapest

Köblös J. (szerk.) (2011): Processus visitationis– Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. Pápa
 Kustár R. – Vukov K. (2018): Vilonya település- rendezési terv. Örökségvédelmi hatástanulmány. Budapest–Vilonya
 Lukinich I. (1942): A Podmaniczky-család oklevéltára IV, 1549-1555. Budapest
 Magyar K. (2006): Balatonszabadi-Pusztatorony régészeti kutatása. Középkori templom temetőjének leletei I. Somogyi Múzeumok Közleményei 17/A (2007) 169–191.
 Éri I. – Kelemen M. – Németh P. – Torma I. (1969): Magyarország régészeti topográfiája. 2. Veszprémi járás. Éri, I. (szerk.) Akadémia Kiadó, Budapest
 Oláh J. (1834): Balaton mellyéki tudósítások barátságos levelekben. Tudományos Gyűjtemény 18/3. 51–96.
 Papp A. (2019): A tálodi Szent Erzsébet kolostor, a 2018-as kutatás előzményei és eredményei. BA szakdolgozat. Piliscsaba
 Rainer P. (2000): A veszprémi Szt. Miklós-szeg és temploma. In: Regénye J. (szerk.)
 Kralovánszky Alán Veszprém megyei kutatásából. Veszprém 15–66.
 Rainer P. – Pintér L. (2009): Veszprém megye egyházi élete a középkorban. Veszprém
 Rácz T. Á. (2014): Dabas középkori temploma és temetője. In: Rajna A. (szerk.) Múltunk a föld alatt – Újabb régészeti kutatások Pest megyében. Szentendre 107–118.
 Rhé Gy. (1913): A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. III. kötet, Első rész, I. szakasz: Ős- és ókori nyomok Veszprém körül. Budapest
 Rómer F. (1860): A Bakony. Győr
 Rupp J. (1870): Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézményekre: vagyis nevezetesebb városok, helységek, s azok-

¹⁶ Itt történeti, geofizikai, tájrégészeti, klasszikus értelemben vett régészeti és műemléki, valamint művészettörténeti, néprajzi és egyháztörténeti kutatás összességével érdemes tervezni, mert így lehet komplex programeleme az EKF rendezvénysornak.

ban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve, I. kötet. Budapest

Solymosi L. (1984): Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In: Kredics L.

(szerk.) Tanulmányok Veszprém megye múltjából – A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3. Veszprém 121–239.

Temesváry K. (1974): Vilonya – Templomunk és lelkészlakásunk. Vilonya

Thury E. (1908): A Dunántúli Református Egyházkerület története 1. Pápa

Tombor I. (1954): Rómer Flóris útijegyzetei. In: Művészettörténeti értesítő 1. 276–278.

Ujhelyi N. (2015): Könyvveretek csoportosítási és keltezési lehetőségei – Késő középkori nürnbergi típusú példák a Magyar Nemzeti Múzeum „kaposvári gyűjteményéből”. In: Pokrovenszki K. (szerk.) Fiatal Középkoros Régészek VI. Konferenciájának Tanulmányköte. Székesfehérvár 169–180.

Balogh L. - Ördög F. - Varga M. (szerk.) (2000): Veszprém Megye Földrajzi Nevei. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. Budapest